

CONSIDERAȚII PRIVIND ORGANIZAREA ȘI DESFĂȘURAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ELEMENTAR ÎN EPISCOPIA GRECO-CATOLICĂ DE GHERLA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1856-1868)

Ciprian-Doru RIGMAN*

CONSIDERATIONS ON THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF THE ELEMENTARY SCHOOLS IN THE GREEK-CATHOLIC DIOCESE OF GHERLA IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY (1856-1868)

Abstract

The theme of the Romanian elementary school has been central to both new and older historians thus the research on the topic is quite consistent. One of the reasons for the interest of historians in the evolution of the Romanian school in Transylvania in the 19th century is related to its role as a symbol of the Romanian identity, alongside the Church. After a brief general introduction on the elementary school system in the middle of the 19th century, from the neo-absolutism times, through the liberal times and the beginning of the dual Austro-Hungarian regime, the current paper will explore the organization of the school system, such as the duration of the school year, the teaching language in elementary school, the subjects taught, the teaching methods used by the teachers, the situation of the school books, the attendance by students, and the results of school exams, the most accurate measure of an efficient teaching process.

Keywords: Greek-Catholic Diocese of Gherla, elementary school, school subjects, teaching methods, school attendance.

Problema școlii elementare românești s-a aflat în centrul preocupărilor istoricilor mai vechi sau mai noi, cercetările pe această temă fiind destul de numeroase. Între istoricii care au abordat această problemă se cuvine să-i menționăm pe Onisifor Ghibu, G. Sima, Pompiliu Teodor, Nicolae Albu, Vasile Popeangă, Ion Ardelean, Vasile Șotropa, Simion Retegan, Dumitru Suciu, Nicolae Bocșan, Ioachim Lazăr, Mirela Andrei, Camelia Vulea etc. Deloc întâmplător, tematica evoluției școlii românești în Transilvania secolului al XIX-lea a suscitat un interes deosebit din partea istoricilor, această instituție fiind, alături de Biserică, un simbol al spiritului identitar românesc. După o succintă prezentare a stării sistemului de învățământ elementar românesc la mijlocul secolului al XIX-lea, articolul de față își va concentra atenția pe problemele de natură organizatorică, cele care creionau cadrul general de funcționare a rețelei școlare: durata anului școlar, limba de predare utilizată la nivelul școlilor elementare, disciplinele de învățământ studiate, metodele didactice utilizate de învățători, chestiunea manualelor școlare, frecvența la cursuri și, nu în ultimul rând, rezultatele obținute de elevi la examenele școlare, cele mai în măsură să ilustreze eficiența procesului didactic.

* Liceul Teoretic „Liviu Rebreanu” Turda, ciprianrigman@gmail.com.

I. Starea generală a învățământului confesional greco-catolic din Transilvania între revoluția pașoptistă și instaurarea dualismului austro-ungar

Mijlocul secolului al XIX-lea a însemnat o perioadă de mari prefaceri socio-economice și culturale pentru societatea românească din Transilvania, culminând cu desființarea șerbiei, cu emanciparea națiunii române, prin statuarea egalității sale politice cu națiunile maghiară și germană în deceniul al VII-lea, cu ridicarea Bisericii românești la statutul de Mitropolii, cea greco-catolică în 1853 și cea ortodoxă în 1864, cu generalizarea învățământului elementar la nivelul întregii provincii, cu apariția instituțiilor bancare și culturale și consolidarea intelectualității românești¹. Comunitățile rurale românești, eliberate acum de apăsătoarele obligații feudale, întrețin prin propriile puteri, fără niciun ajutor din partea statului, nu numai administrația sătească, constituită din jude, jurați, notar comunal și colector de taxe, nu numai biserica și slujitorii săi, preotul, cantorul, feții, ci și școala elementară confesională. Începuturile școlii confesionale au ridicat probleme deloc facile pentru comunitățile rurale românești, depășite prin ridicarea unui edificiu școlar, înzestrarea lui cu mijloace de învățământ, angajarea unui învățător și salarizarea acestuia².

Putem vorbi, fără teama de a greși, de un progres vizibil față de perioada pre-pașoptistă, atunci când satele românești, apăsate de greutatea obligațiilor feudale față de domnii de pământ, au mult prea puține resurse economice și mult prea puțină energie pentru a se preocupa de progresul școlii elementare. De multe ori, nici episcopii români, fie ei greco-catolici sau ortodocși, nu au întreprins, în perioada anterioară Revoluției de la 1848-1849, acțiuni decisive pentru îmbunătățirea stării învățământului sătesc, în afara publicării unor ordinațiuni și reglementări venite dinspre forurile superioare civile. Decretele imperiale din anii 1816, 1823, 1824, 1840 și 1841 au încercat să reglementeze problema învățământului elementar și implicit recompensele materiale ale învățătorilor: „[...] în toate comunele să se dea gratis loc de școală românească și material pentru construirea localului, iar pentru întreținerea dascălului să se taie din proprietatea Domnului de care ține satul pământ arabil de zece câble și loc de fânaț de șapte care și jumătate de fân sau să li se stabilească un salar fix”³. În pofida acestor dispoziții imperiale, ierarhii români, în sarcina cărora a căzut punerea în practică a acestor reglementări legale, fie n-au putut, fie au neglijat problema școlii elementare confesionale. În privința stării școlii românești inferioare din perioada ante-revoluționară este sugestiv exemplul oferit de Blaj, reședința episcopilor uniți din Transilvania, care, în anul 1843, nu avea o școală elementară pe măsura cerințelor timpului, ci doar una în care cantorul catedralei episcopale, Gheorghe Gruïța, preda băieților și fetelor puțin scris, citit și noțiuni rudimentare de aritmetică⁴. Nu este mai puțin adevărat că în prima jumătate a secolului al XIX-lea atenția Blajului s-a îndreptat spre progresul școlii normale, a liceului românesc și a seminarului confesional, neglijând într-o anumită măsură școala elementară.

Sub aspectul legislației școlare, organizarea învățământului în Imperiul Austriac s-a bazat, până la Legea Thun din octombrie 1849, pe „Nova Ratio Educationis Publicae” din anul 1806, prin care s-au fixat diferitele tipuri de școli: școala primară (școala vernaculară sau națională), școala gramaticală cu trei clase, gimnaziul cu cinci clase, liceul cu șapte clase, academia de doi ani și universitatea de cinci ani⁵. Funcționa, de asemenea, și o școală intermediară între cea primară și gimnaziul inferior (sintaxa), așa-numita *școala normală* sau *norma*. Școala normală era o instituție permanentă, o școală elementară superioară, și derula un proces de învățământ mai amplu, predându-se limba maternă, limba latină, limba germană, geografia, istoria, geometria, economia și agronomia⁶. Trecerea prin școala

¹ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1994, p. 5.

² Idem, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, p. 17.

³ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 11.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁶ *Ibidem*.

normală nu conferea niciun titlu și nu oferea dreptul la nicio funcție, avea trei clase (mai târziu, patru) și prin absolvirea ei se intra mai ușor în gimnaziu. Elevii școlilor normale erau recrutați din rândul absolvenților școlilor elementare sătești. După 1849, s-au înființat și alte tipuri de școli aproape egale în grad și pregătire cu cele normale, școala trivială (capitală sau centrală), care până în 1855 avea trei clase, iar după această dată patru⁷. Alături de școlile menționate, mai existau așa-numitele *școli de vecernie* sau *de duminică*, în care tineretul de 13-15 ani recapitula noțiunile însușite în cadrul școlii elementare și învăța rugăciunile, problemă foarte importantă, pentru că cei care nu știau rugăciunile uzuale nu se puteau cununa. Lipsa finanțării din partea statului pentru școlile românești, fie ele elementare sau superioare, este suplinită de constituirea a nenumărate fonduri și fundații bănești particulare organizate în jurul episcopilor români sau a umilelor biserici sătești și, ulterior, în jurul Astei sibiene⁸.

Îmbunătățirea situației materiale a satului românesc a oferit un impuls puternic progresului școlar la nivel inferior, mai ales după 1850, când fostele sate iobăgești românești înființează singure sau câte două-trei laolaltă o modestă, dar dinamică, rețea școlară⁹. Progresul școlar în Transilvania istorică este evidențiat și de numărul școlilor românești elementare care crește de la 69 în 1840-1844 la 1.483 în 1865. Cantitativ, evoluția este una semnificativă, dar sub raport calitativ sunt ușor sesizabile greutățile inevitabile ale începutului, evidențiate de faptul că marea majoritate a unităților școlare înființate după tumultul revoluționar din 1848-1849 sunt înjghebări modeste, cu excepția vechilor școli din satele fostelor regimente de graniță, a celor de pe Pământul Crăiesc și a celor perimetrul așezărilor urbane sau din marile sate românești¹⁰. De asemenea, nu exista un suport material bine conturat, drept garanție de stabilitate sau dezvoltare sustenabilă. Multe școli nu aveau învățători calificați, remunerația dascălească era mică și aveau o școlarizare limitată la lunile de iarnă, coroborată cu o frecvență scăzută a elevilor. În ceea ce privește învățătorul, preferințele comunității rurale se îndreaptă, de cele mai multe ori, spre oameni din sat, în special spre cantorii bisericilor, care cer mai puțină plată, dar sunt mai slab pregătiți.

În privința jurisdicției școlare, monopolul de sorginte medievală exercitat de Biserică asupra învățământului în perioada anterioară revoluției va fi înlocuit de un condominiu Biserică-stat asupra educației. În această perioadă jurisdicția școlară supremă o are statul prin organismele sale, pentru ca în perioada regimului liberal de după 1860 rolul să se inverseze în favoarea Bisericii, mai cu seamă după desființarea Ministerului Cultelor și Învățământului. Din păcate, nici Biserica și nici statul, care își disputau controlul asupra învățământului după 1849, nu preiau asupra lor greutatea întreținerii materiale a învățământului primar. Paupera biserică românească nu poate susține financiar școala primară și mai săracă, cu care se identifică în plan spiritual. Întreținerea școlii și a învățătorului va cădea pe seama comunităților sătești, care se preocupă, în măsura posibilităților, de ridicarea școlii, de renovarea edificiului școlar, de asigurarea mijloacelor de învățământ și de plata învățătorului.

În perioada neoabsolutistă (1849-1860), dubla jurisdicție a Bisericii și a statului în domeniul școlar se transpune în practică prin prerogativele instituțiilor ecleziastice în privința problemelor interne ale școlilor (procesul de instrucție, educație, disciplină) și prin atribuțiile autorităților civile (juzi comunali, comisari cercuali, Guberniu, Ministerul Cultelor și Învățământului din Viena) în privința organizării externe a școlilor și asigurării necesităților lor materiale. Ministerul Instrucțiunii coordona și controla procesul de învățământ atât în școlile publice finanțate de către stat (cele romano-catolice), cât și în școlile private înființate de persoane sau instituții particulare, între care și Biserica. Controlul Bisericii asupra școlii elementare se exercita prin statutul de deplină autoritate spirituală a episcopului, prin poziția de inspector școlar a protopopului districtual și prin funcția

⁷ *Ibidem*.

⁸ S. Retegan, *Satul românesc din Transilvania*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 6-7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

de director al școlii exercitată de parohul local. Guvernarea neoabsolutistă va impune o anumită ordine în învățământ prin introducerea unor reglementări severe ce aveau ca element central înființarea de școli elementare în fiecare sat.

Nevoia stringentă de cadre didactice calificate, una dintre principalele tare ale sistemului de instrucție românesc de la mijlocul secolului al XIX-lea, determină ierarhia greco-catolică să caute soluții grabnice în această direcție, care se vor finaliza cu deschiderea Preparandiilor din Năsăud (1859), Sighet (1861) și Blaj (1865). Înființarea institutului pedagogic la Năsăud (relocat în 1869 la Gherla) a însemnat un prim pas înainte în privința creșterii gradului de pregătire a învățătorilor români din școlile confesionale greco-catolice, dar numărul locurilor era redus, condiționat fiind de micile alocații bugetare și de resursele materiale insuficiente ale Bisericii și comunităților unite. Ca atare, marea majoritate a parohiilor greco-catolice ardelenene vor continua să aibă dascăli necalificați, tineri cu o instrucție sumară, cantorul bisericii sau chiar preotul local.

Prin urmare, în perioada neoabsolutistă, rolul principal în ceea ce privește progresul școlar îl are statul prin autoritățile sale locale, chiar dacă școala rămâne o preocupare constantă a Bisericii, lucru vădit de circularele episcopale, de concluziile vizitelor canonice ale episcopilor, vicarilor și protopopilor, de rezultatele examenelor școlare anuale și de protocoalele dezbaterilor sinodale.

Instaurarea regimului liberal în Imperiul Austriac (1860-1867) coincide cu maxima afirmare politică a națiunii române, lucru care se face simțit și în domeniul învățământului. În această perioadă, satele românești brașovene fac donații de pământuri comunale pe seama școlilor elementare și a bisericilor lor. După 1860 se reinstaurează controlul absolut al Bisericii asupra instrucției școlare în detrimentul statului, mai ales după reafirmarea principiului autonomiei bisericesti¹¹. Școala sătească redevine un monopol al clerului, un apanaj cvasi-exclusiv al Bisericii. Paradoxal, trecerea în plan secund a statului s-a transpus în practică printr-un recul al școlii elementare românești, sesizabil atât în scăderea numărului de școli, a calității instrucției, a bazei materiale și a calificării învățătorilor, cât și în restrângerea duratei anului școlar, care începea teoretic înainte de Crăciun și se încheia la începutul primăverii, și în masivul absentism școlar. Declinul sistemului de învățământ românesc în perioada liberală, comparativ cu evoluția sa în etapa politică neoabsolutistă, este surprins cu acuratețe și de presa vremii: „[...] școlile noastre vin într-o decadentă vaierabilă, dărâmandu-se mai cu totul și din puținul acela cât se edificase în timpul scurt al progresului lor. Iscatele încălmăceli politice ademeniră, ori poate și siliră, pe mai mulți bărbați ai școlii să se amestece, cu părăsirea câmpului acțiunii lor, în învolvura ce învârtii și ameții lumea politică”¹². În rândurile articolului „*Consilierii scolastici români*”, apărut în numărul din 2 martie 1863 al periodicului didactic „*Amicul Școalei*”, regăsim o analiză a sistemului de învățământ din perioada politică liberală. Gazetarul epocii opinează că după căderea regimului politic neoabsolutist școlile populare se confruntau cu „*plângeri, văietări, dezordine, haos*”. De asemenea, continuă autorul articolului, „*școlile ridicare, bune-rele, sub absolutism, căzură, se părăsiseră sub așa-numitul constituționalism*”¹³.

Instaurarea regimului politic dualist după anul 1867 va deschide chestiunea învățământului românesc de toate gradele datorită intervenției statului ungar în afacerile școlare confesionale. Imixtiunea statului ungar în procesul de instrucție al naționalităților se va realiza pe trei căi: legislație organizatorică, dispoziții și instrucțiuni ministeriale pentru dezvoltarea și explicitarea legii învățământului și dispoziții ale administrațiilor politice locale (comitat, cerc, comună) pentru punerea în aplicare a legilor și ordinațiilor venite dinspre palierele instituționale superioare¹⁴. Legea învățământului elementar, inițiată de ministrul cultelor și instrucțiunii publice, baronul Iosef Eötvös, și intrată efectiv în vigoare la 7 decembrie 1868, concretizează în plan școlar principiile dualiste afirmate anterior prin

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

¹² „*Amicul Școalei*”, nr. 1/1862, p. 5.

¹³ *Ibidem*, nr. 9/1863, p. 47.

¹⁴ Daniel Sularea, *Școală și societate: învățământul elementar confesional în Episcopia greco-catolică de Gherla (1867-1918)*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, p. 68-69.

legea naționalităților. Legea instrucțiunii reprezenta un compromis între dorința confesiunilor de a-și menține autonomia în plan religios și cultural și dezideratele și exigențele statului modern¹⁵. Textul legii avea prevederi liberal-moderate¹⁶, dar finalitatea sa era subsumată ideii de stat național maghiar ce urmărea încorporarea naționalităților în cadrul națiunii maghiare¹⁷. Cu toate prevederile sale liberale, legea XXXVIII, așa cum va fi cunoscută legea instrucțiunii, a reluat principiile directoare din perioada neoabsolutismului postpașoptist cu privire la introducerea învățământului elementar general și obligatoriu pentru copiii între 6 și 15 ani și la condominiul stat-biserică asupra instrucției populației, fără însă ca prin aceasta să fie afectat caracterul preponderent confesional al învățământului elementar. Legea învățământului cuprindea 148 de articole, grupate în 9 capitole: *Obligativitatea și libertatea învățământului*, *Despre modul de înființare a școlilor populare*, *Despre școlile confesionale*, *Despre școlile populare înființate de persoane private sau de asociații*, *Despre școlile comunale (populare, superioare, cetățenești)*, *Despre școlile populare de stat*, *Despre seminariile pedagogice (Preparandiile)*, *Despre autoritățile școlare și Despre învățători*¹⁸.

Școala etalon era, în viziunea legii, cea comunală și preparandia de stat, iar celelalte tipuri erau considerate forme de instrucție particulare (școlile și preparandiile confesionale private) sau forme în curs de consolidare (școlile de stat). Legea stabilea foarte clar obligativitatea învățământului pentru copiii între 6 și 15 ani, iar senatul școlar comunal avea competența de a scuti o perioadă de timp copiii cu deficiențe fizice sau psihice, pe baza unei adevărinite medicale. Copiii cu vârsta de peste 10 ani din spațiul rural puteau fi scutiți de frecventarea cursurilor timp de două luni pentru efectuarea muncilor câmpului, cu condiția frecventării școlii repetiționale. Textul legii admitea și forma de învățământ privat la domiciliu, situație în care elevii erau obligați să treacă un examen anual în școlile publice. Prevederile legale statuau și principiul libertății învățământului, în sensul în care părinții puteau opta liber pentru tipul de școală la care să-și trimită pruncii¹⁹. Întreaga răspundere în privința frecvenței școlare a elevilor aparținea părinților, care puteau fi penalizați pecuniar, cu amenzi cuprinse între 50 de crețari și 4 florini, în cazul absentismului școlar²⁰.

Prin articolul X al legii se garanta dreptul de înființare și susținere a școlilor elementare pentru confesiuni religioase, comune administrativ-politice, stat, societăți și asociații private și chiar persoane particulare²¹. Conform prevederilor legale, rețeaua învățământului elementar cuprindea 3 categorii de școli: școli populare, școli cetățenești și preparandii (seminarii pedagogice)²². Aceste instituții de învățământ puteau fi publice sau private, iar comunele și orașele cu peste 5.000 de locuitori erau îndemnate să înființeze școli populare superioare cu durata studiilor de 3 ani pentru băieți și 2 ani pentru fete. Orașele mai mari înființau școli civile cu durata de 6 ani pentru băieți și 4 ani pentru fete, în cadrul cărora limba de predare era maghiara, întrucât ele erau asimilate școlilor de stat.

Școlile populare urmau, la rândul lor, o triplă tipologie: școli populare elementare, școli populare superioare și școli civile. Din punctul de vedere al finanțării și jurisdicției, școlile populare elementare erau și ele de trei categorii: comunale, de stat și confesionale²³.

¹⁵ Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918: între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 214.

¹⁶ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 31.

¹⁷ Mirela Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare dualiste asupra eparhiei greco-catolice de Gherla 1867-1918*, în „Revista Bistriței”, nr. XVIII/2004, p. 304.

¹⁸ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 214-215.

¹⁹ G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1915, p. 18; Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice Nicolae Stroilă, București, 1915, p. 106.

²⁰ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215; D. Sularea, *op. cit.*, p. 70.

²¹ G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, p. 18; M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 304.

²² P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

²³ D. Sularea, *op. cit.*, p. 70.

Școlile elementare comunale se înființau acolo unde nu funcționa o școală confesională, trebuiau să aibă un caracter aconfesional, erau subordonate autorităților administrative locale și erau finanțate de către comunitatea rurală, care era obligată să asigure salariul învățătorului și cheltuielile de întreținere a edificiului școlar. Sumele necesare erau acoperite din contribuția părinților (câte 10-20 de florini anual pentru fiecare elev) și dintr-un impozit școlar special, al cărui quantum nu trebuia să depășească 5% din impozitul direct către stat al fiecărei familii. În unele comune, școlile beneficiau de unele terenuri agricole ale căror venituri se impuneau a fi folosite exclusiv în beneficiul școlii²⁴.

Școlile elementare de stat erau organizate identic cu cele comunale, existând diferențe doar în planul subordonării jurisdicționale și al finanțării. Școlile de stat erau subordonate direct inspectorului școlar comitatens și erau susținute material de stat, care putea face apel, în această privință, la impozitul școlar de 5%²⁵.

Conform articolului IX din textul legii, Bisericile puteau fonda în mod liber școli elementare confesionale, dar, în acest caz, suportau integral toate cheltuielile aferente bunei funcționări a acestora. Jurisdicția asupra școlilor confesionale era apanajul Bisericii, iar din punct de vedere financiar ele puteau fi susținute din fondurile proprii ale confesiunilor sau puteau fi sprijinite de către masa credincioșilor, fără însă ca prin aceasta să le fie afectat caracterul confesional. Legea ascundea și o prevedere capcană, în sensul în care, dacă școlile confesionale nu mai puteau fi susținute financiar de biserică sau de comunitatea de credincioși și se făcea apel la ajutorul material din partea statului, acestea își pierdeau caracterul confesional, devenind școli comunale neconfesionale sau școli de stat, aflate sub controlul direct al statului maghiar²⁶. La fel ca în perioada anterioară dualismului, preotul-paroh era directorul școlii confesionale, avându-l în subordine directă pe dascăl, în timp ce protopopul era inspectorul școlar tractual. Comunele bisericesti erau abilitate să stabilească limba de predare, să fixeze planul de învățământ în limitele legii, să-i aleagă și să-i numească pe dascălii școlilor confesionale, să le fixeze remunerația, să hotărască asupra manualelor utilizate, să stabilească modul de desfășurare a procesului de învățământ și să-și exercite controlul asupra școlii și dascălilor²⁷. Statul își rezerva dreptul de suprainspecție, controlând școala confesională în privința respectării prevederilor legale, în aspecte vizând manipularea banilor din fondul școlar și în centralizarea datelor statistice. Școlile confesionale care nu respectau textul legii puteau fi închise după trei avertismente succesive primite decurs de șase luni, iar ministerul de resort putea înființa în locul lor o școală comună sau de stat²⁸.

Legea învățământului din 1868 fixa și cele două cursuri ale școlii elementare: școala cotidiană (zilnică), ce cuprindea copiii între 6 și 12 ani și un singur învățător, în cele mai multe dintre cazuri²⁹, și școala repetițională, ce cuprindea copiii între 12 și 15 ani și beneficia de 5 ore săptămânal pe timp de iarnă (noiembrie-martie) și 2 ore săptămânal în timpul verii (aprilie-octombrie), desfășurate miercuri și sâmbăta după-amiază, duminică, după liturghie, și în zilele de sărbătoare legale. Scopul școlii repetiționale, axată cu precădere pe economia rurală, era recapitularea informației acumulate în cei 6 ani de școală cotidiană, pentru o mai bună fixare a cunoștințelor³⁰. Astfel, instrucția obligatorie era fixată prin lege la șase clase, după care urmau cele trei clase repetiționale. Textul legii stabilea și perioadele repaosului școlar (așa-numitele „zile de ferii”): duminicile și sărbătorile legale de peste an, vacanțele de 10-11 zile de Paști și de Crăciun și cele 3 zile libere de Rusali³¹.

²⁴ *Ibidem*, p. 73.

²⁵ *Ibidem*, p. 75.

²⁶ Camelia Elena Vulea, *Învățământul elementar din vicariatul greco-catolic al Hațegului și impactul legislației școlare dualiste (1868-1900). Problema localurilor școlare*, în „Revista Bistriței”, nr. XVIII/2004, p. 316.

²⁷ M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 304; C. E. Vulea, *op. cit.*, p. 316.

²⁸ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215-216.

²⁹ Legea stabilea numărul maxim de elevi instruiți de un învățător la 80.

³⁰ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 217; M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 305; Florin Zamfir, *Școala și societatea românească din comitatul Timiș, între anii 1867-1900*, Editura Marineasa, Timișoara, 2009, p. 57.

³¹ M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 305-306.

Sub aspectul duratei anului școlar, el trebuia să cuprindă minimum 8 luni pe an în zona rurală și 9 luni la oraș³². Ministerul elabora planul de învățământ pentru școlile elementare comunale cuprinzând, în esență, următoarele discipline: Religie, Scris și Citit, Gramatică, Exerciții de vorbire (oratorie), Aritmetică și cunoașterea unităților de măsură, Geografia și Istoria Ungariei, Geografia și Istoria universală, Constituția Ungariei, Fizică și Istorie naturală, Cânt, Desen, Gimnastică și Economie rurală³³. Cursurile didactice durau 20-25 de ore pe săptămână, plus cinci ore de agricultură-grădinărit și se desfășurau inclusiv sâmbăta. Dotarea cu mijloace didactice a școlii elementare trebuia să cuprindă hartă, glob pământesc, table de perete și tabel cu desene din istoria naturală. Manualele și rechizitele școlare erau achiziționate de către comună și înmânate învățătorului la debutul anului școlar. În cazul școlilor confesionale, planul de învățământ era elaborat de Ordinariatul diecezan, iar manualele erau alese liber, fără a fi nevoie de aprobarea ministerului de resort. Disciplinele de studiu în cadrul școlilor elementare confesionale erau fixate prin lege la 10, identice cu cele pentru școala comună, dar fără Exerciții de vorbire și Geografie și Istorie Universală, în timp ce Constituția Ungariei se studia pe scurt, Geografia și Istoria Ungariei se comasau, iar Economia rurală se axa pe grădinărit³⁴. Inventarul didactic minimal al școlilor confesionale trebuia să includă tabla de scris, urmând ca, în măsura posibilităților materiale ulterioare, să fie procurate și alte mijloace de învățământ necesare. Școlile confesionale erau obligate să respecte criteriile impuse de lege școlilor comunale, în ceea ce privește igiena³⁵, educația separată pe sexe, norma didactică, durata anului școlar, calificarea învățătorilor și demnitățile compatibile cu calitatea de învățător³⁶.

Legea școlară din 1868 era, în esență, una progresistă, în acord cu imperativele lumii moderne, ea acorda Bisericii dreptul de a înființa școli confesionale, cu obligația susținerii lor materiale, a elaborării planului de învățământ, a numirii învățătorilor și a realizării inspecției școlare. Biserica română, ortodoxă sau greco-catolică, în calitatea ei de patron al școlii, avea prerogativa de a fixa limba de predare în școlile confesionale, care trebuia să fie limba vorbită de elevi și părinții acestora. Statul maghiar păstra dreptul de inspecție supremă și stabilea anumite standarde de calitate care trebuiau respectate³⁷.

II. Organizarea și derularea procesului de învățământ: durata anului școlar, limba de predare, discipline studiate, orarul săptămânal, metode didactice, manuale, frecvență și examene școlare

Pentru înțelegerea mecanismului de funcționare al sistemului de învățământ elementar confesional din perioada supusă investigației noastre, a problemelor profunde care grevau buna derulare a acestuia sau a incidenței actului educațional asupra populației școlare, de maximă importanță sunt aspectele de natură organizatorică: cele privind dimensionarea temporală a anului școlar, limba de predare utilizată la nivelul instrucției elementare, repertoriul disciplinelor de studiu, metodele didactice folosite de învățători, chestiunea manualelor școlare, fenomenul frecvenței la cursuri și, nu în ultimul rând, rezultatele examenelor școlare, cele mai în măsură să amprenteze eficiența procesului didactic.

Într-un tipar al firescului, respectând normele legislației școlare preduale, cursurile didactice trebuiau să dureze 9 luni din an, debutând la 1 octombrie (prin dispoziții ale autorităților imperiale, începutul anului școlar putea fi decalat pentru data de 1 noiembrie³⁸)

³² P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

³³ D. Sularea, *op. cit.*, p. 79; P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Pentru a corespunde prevederilor legale, un edificiu școlar trebuia să respecte o serie de condiții: să fie luminos, aerisit, spațios și bine întreținut (mai multe detalii pe această temă vezi la C. E. Vulea, *op. cit.*, p. 316; F. Zamfir, *op. cit.*, p. 58).

³⁶ D. Sularea, *op. cit.*, p. 76.

³⁷ Episcopul Ioan Vancea, *Pastorale și circulare (1865-1869)*, Ediție și studiu introductiv de Nicolae Bocșan și Mirela Andrei, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 83; F. Zamfir, *op. cit.*, p. 57.

³⁸ Spre exemplu, în 4 septembrie 1861, Locotenentă maghiară aduce la cunoștința Ordinariatului episcopal gherlean faptul că anul școlar 1861/1862 nu va debuta în octombrie, ci se va deschide în data de 1 noiembrie (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică Gherla, Act 1626/1861, f. 1 – în continuare se va cita ANRSJC-FEG).

și desfășurându-se, cu cele două întreruperi (vacanțe), corespunzând marilor sărbători de Crăciun și de Paști, până în luna iulie a anului următor, atunci când anul școlar se încheia cu susținerea de către elevi a examenelor finale³⁹. În raport direct cu norma prescrisă, realitatea decupată din paginile îngălbenite de vreme ale documentelor comportă, însă, mari variații de la comunitate la comunitate, în directă legătură cu interesul manifestat față de școală de către factorii de decizie locali (protopop, preot, dascăl, jude, inspector mirean) și de către masa credincioșilor. Prin urmare, întâlnim multiple situații în care comitetele școlare din unele sate solicită Ordinariatului episcopal o redimensionare a anului școlar, din pricina provocărilor calendarului muncilor agricole. Este și cazul unor parohii și filii aparținând protopopiatului Budac (Budac, Mărișelu, Sântioana, Șieuț, Monor, Gledin, Morăreni, Ragla), care solicită, în 10 iulie 1861, aprobarea forului episcopal pentru ca elevii lor să frecventeze școala regulat doar în perioada primului semestru, așa-numit „*de iarnă*” (1 noiembrie – 1 aprilie), urmând ca în perioada semestrului „*de vară*” (1 aprilie – 1 septembrie) tinerii să frecventeze cursurile didactice doar sâmbăta după-amiaza, duminica și în sărbători. Cererea este motivată de faptul că locuitorii din satele acestui protopopiat, așezate „*în locuri muntoase, silvatece și sarbede*”, aveau mult mai multe greutăți în purtarea treburilor gospodărești și efectuarea muncilor câmpului decât locuitorii satelor așezate „*mai la mijlocul țării, în locuri deschise, mai netede și mai calde*”. Ca atare, dificultățile ridicate de munca la câmp, viața aspră din zona submontană în general, îi obligau pe credincioșii acestor comunități ca de la începutul primăverii, atunci când debutau lucrările agricole, și până în luna noiembrie, atunci când se încheiau efectiv muncile agricole, să mobilizeze întreaga resursă umană din cadrul familiei, inclusiv pruncii de vârstă școlară, încadrați între 6 și 15 ani, pentru a se folosi de ajutorul lor. Mai mult decât atât, o asemenea dimensionare a anului școlar oferea elevilor o vacanță școlară de 2 luni, corespunzând lunilor septembrie și octombrie, adică exact perioadele cele mai solicitante ale calendarului agricol, atunci când se culeg roadele câmpului⁴⁰. Fără a avea posibilitatea de a afla rezultatul acestui demers colectiv, din pricina lacunelor documentare, ceea ce se desprinde cu relativă claritate este faptul că procesul didactic primește condiționări, inclusiv în privința dimensionării sale temporale, din sfera de interes a economiei rurale, tinerii comunităților fiind angrenați efectiv de către părinți în activitățile productive ale familiei.

În unele situații, din pricina unor curenți organizatorice, deschiderea anului școlar trebuia amânată pentru o dată ulterioară. Spre exemplu, în 24 septembrie 1866, vice-protopopul Gherlei, Andrei Anton, anunță Ordinariatul diecezan că anul școlar 1866/1867 nu putea să înceapă în școlile tractului său la data prescrisă de 1 octombrie, din cauza mai multor disfuncționalități: lipsa contractelor de salarizare a dascălilor, urmare a îndărătniciei manifestată de credincioși în acoperirea plății dascălești, nevoia stringentă de renovare a multor clădiri școlare, dar și multitudinea treburilor gospodărești în care părinții îi implicau pe pruncii școlari⁴¹.

Versatilitatea intervalului anului școlar este probată și de faptul că în multe dintre parohiile diecezane funcționau încă așa-numitele „*școli de iarnă*”, cursurile didactice având în acest caz o durată redusă, debutând înainte de postul Crăciunului și finalizându-se odată cu marea sărbătoare pascală. De asemenea, unele dintre școlile confesionale funcționează intermitent și cuprind cel mult jumătate din copiii cu vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani. Durata particulară a anului școlar de la comunitate la comunitate a fost principalul motiv al reglementării intervalului cursurilor didactice prin textul legii instrucțiunii din anul 1868, ele trebuind să se desfășoare minimum 8 luni pe an în zona rurală și 9 luni la oraș.

Dincolo de diferențele existente între normă și realitatea trăită, deschiderea unui nou an școlar reprezenta, atunci, ca și acum, un moment de reală emoție pentru cei implicați în procesul de instrucție, inspirând o serie de creații literare publicate în presa vremii, așa cum este și poezia lui Ioan Papiu, intitulată sugestiv „*La deschiderea cursului școlastic*”,

³⁹ *Ibidem*, Act 3359/1866, f. 5 r.-v.

⁴⁰ *Ibidem*, Act 1682/1861, ff. 3-4.

⁴¹ *Ibidem*, Act 3135/1866, f. 1 r.-v.

scrisă în octombrie 1866 și apărută în periodicul „Sionul Românesc” din anul 1867, pe care, pentru ineditul și pitorescul ei, am ales să o reproducem în rândurile de mai jos:

„Frați de-un sânge și de-o mamă!
Muzele din nou ne cheamă
Cu sonora lor cântare
La progres în luminare.

Aventinul iar răsună
Plin de gloria străbună
Și Parnasul se făleşte
Că românul propășește;

Timpi trecură cu furtune
Peste-aceste țări străbune
Când a varvarilor gloată
A înneecat lumina toată;

Clio, mama istoriei
A născut și României
Eroi cu brațe vânjoase
Ce-au dat fapte glorioase.

Astăzi Roma cea bătrână
De pe culmea aventină
Varsă ton de armonie
Peste întreaga Românie;

Fiii Romei în trezire
Cu un cuget și-o simțire
Toți aleargă cu silință
La a Minervei locuință.

Însă tu, brave române!
Nici sub gințile păgâne
N-ai dat gloria străbună
Și-a strămoșilor cunună;

Deci cu toți într-o unire
Fraților, la propășire!
Să lucească Roma cara
Peste a lumii largi hotare!”⁴²

Limba de predare în școlile confesionale elementare era cea română, expresie a autonomiei legislative de care se bucura Biserica în domeniul învățământului inferior și median. De altfel, într-una dintre circularele sale, trimisă clerului diecezan în cursul anului 1860, episcopul Ioan Alexi scotea în evidență imperativul major al instruirii tinerimii în limba română, ca o garanție certă a progresului națiunii: „*Datorința noastră a tuturor este a susține limba maternă română, a o studia și învăța, și mai ales tinerimea cu cea mai mare diligență să se apuce de ea și bine învățând-o să se facă apti de a putea ocupa vreun post în oricare dregătorie civilă. Deci nimănui este iertat a se lepăda de limba sa, cu atât mai puțin nouă!*”⁴³. Documentele de arhivă ilustrează practica generală a predării disciplinelor de studiu în limba română, excepțiile de la această regulă fiind extrem de rare, ținând exclusiv de depășirea competențelor din partea unora dintre dascăli. Un asemenea caz poate fi întâlnit în cursul anului 1863, în parohia Vișeu de Sus din cuprinsul vicariatului Marmației, acolo unde, conform unui articol apărut în periodicul „Concordia”, ale cărui informații sunt preluate spre investigație de către Ordinariatul diecezan, dascălul Grigore Iuga, prezentat drept un promotor al maghiarizării, preda pruncilor școlari disciplinele de studiu în limba română, maghiară și germană. Ca atare, în 10 martie 1863, Ordinariatul solicită vicarul vicarului Marmației, Mihail Pavel, să verifice autenticitatea acestor informații de presă, îndatorindu-l, în același timp, pe numitul dascăl să-și prezinte poziția în fața forului episcopal.

În scrisoarea sa justificativă, trimisă scaunului episcopal în 30 martie 1863, dascălul Grigore Iuga respinge toate acuzațiile aduse de presa românească, ce îl arătau drept un apostol al maghiarismului și al maghiarizării, precizând faptul că singurele argumente pentru care ținea prelegeri didactice și în limba maghiară erau legate de pragmatismul vieții de zi cu zi: cărțile funciare și celelalte documente privind proprietățile particulare erau redactate în limba maghiară, părinții fiind foarte bucuroși atunci „*când pruncii lor știau ceva deslega din ele*”; mulți dintre pruncii școlari se îndreptau după finalizarea școlii elementare spre meserii, intrând în ucenicie pe lângă meșteri, spre negustorie sau spre cariera militară, având cu toții nevoie de noțiuni de limbă maghiară, în timp ce unii dintre absolvenții cursului elementar, silitori și cu o situație materială bună, urmau cursurile

⁴² „Sionul Românesc”, nr. 2/1867, p. 19.

⁴³ ANRSJC-FEG, Act 442/1860, f. 29 v.

gimnaziilor maghiare. Mai mult decât atât, afirmă dascălul, românii se deșteptaseră din ignoranță și prin exemplul oferit de maghiari și, prin urmare, cei din urmă meritau „ceva deferință, ceva respect prin conlocuitorii naționalități”. În finalul listei sale de argumente, dascălul aduce în discuție climatul de profundă toleranță și frățietate ce domnea în relațiile dintre românii și maghiarii din Vișeu de Sus, căci „[...] în școala Vișeuului de Sus, precum românii învață limba maghiară, asemenea și pruncii maghiari învață limba română și dimpreună cântă cu românii <Hai să dăm mână cu mână> și <Deșteaptă-te române>, iar în biserica română pruncii de rital latin cântă și citesc românește”. Din toate aceste considerente, dascălul Grigore luga solicită Ordinariatului diecezan absolvirea de orice culpă, considerând total nefondate acuzele apărute în presa timpului.

La rândul său, în raportul din 18 aprilie 1863, vicarul Mihail Pavel menționează că numitul dascăl ține elevilor săi prelegeri și oferă explicații în limba română, ele fiind apoi reexpușe școlarilor în limba maghiară, iar uneori și în limba germană. În finalul misivei sale, vicarul solicită episcopului Ioan Alexi un punct de vedere în privința aprobării sau nu a acestei practici didactice atipice. Răspunsul Consistoriului episcopal către vicar, survenit în 15 iunie 1863, nu lasă nicio urmă de îndoială în privința limbii de predare care trebuia utilizată în cadrul școlilor confesionale: „[...] scopul tuturor școlilor parohiale este ca școlarii să învețe în dânsle obiectele prescrise numai și numai în limba sa maternă și să nu piardă timpul cu învățarea altor limbi prin care se împiedecă cu totul scopul acestor școli și pentru aceea și în școala din Vișeu de Sus limba propunerei și a învățământului peste tot pentru tinerii români să fie singur”. Totuși, datorită zelului deosebit manifestat de dascăl în instruirea pruncilor școlari, școala din Vișeu de Sus fiind una etalon pentru zona Maramureșului istoric, Ordinariatul îl absolvă pe Grigore luga de toate învinuirile apărute în presa vremii, cu amendamentul ca pe viitor să se ferească „de tot ceea ce i-ar aduce ceva compromisiune sau piedică în cariera sa”, precizând totodată că, dacă dorea să propună noțiuni de limbă maghiară elevilor, era îndreptățit să facă acest lucru în privat⁴⁴.

Până la adoptarea legii instrucțiunii din anul 1868, disciplinele de studiu predate în cadrul școlilor elementare confesionale erau stabilite, prin planul cadru de învățământ, la un număr de 8, ele fiind: Religia, Scrierea, Citirea, Compunerea, Gramatica, Aritmetica, Desenul și Muzica (Cântul)⁴⁵. Se mai studiau, teoretic, dar mai cu seamă practic, și noțiuni de economie agrară, atât de necesare oamenilor care trăiesc la sate și își câștigă traiul din munca pământului, cu deosebire noțiuni despre legumicultură, pomicultură, apicultură și creșterea viermilor de mătase, domenii agricole noi pe care statul austriac dorea să le popularizeze în rândul locuitorilor din zonele rurale. Spre comparație, legea dualistă a instrucțiunii, adoptată în anul 1868, extindea sensibil paleta disciplinelor de studiu din școlile confesionale, școlarii studiind acum Religia, Scrisul și Cititul, Gramatica, Aritmetica, Geografia și Istoria Ungariei, Constituția Ungariei, Fizica și Istoria naturală, Cântul, Desenul, Gimnastica și Economia rurală.

În ceea ce privește orarul săptămânal al școlilor elementare trebuie precizat de la bun început că el acoperea 6 zile pe săptămână⁴⁶, prelegerile didactice fiind structurate în două partiții temporale, înainte de amiază și după-amiază. Ziua de școală debuta pentru elevi la ora 8 dimineața și dura până la orele 15-16 după-amiază, cu mențiunea că școlarii beneficiau de o pauză de o oră, circumscrisă intervalul orar 10-11. Referitor la repartizarea săptămânală a disciplinelor de învățământ avem o mărturie documentară din parohia Cicârlăul Mare. În anul școlar 1855/1856, la școala elementară din această parohie, orarul disciplinelor pentru clasa I de studiu arăta în felul următor: ziua de luni cuprindea, în programul de dimineață, cursuri de inițiere în alfabetul cu litere latine, exerciții de silabisire, catehismul și scrierea, iar după-amiază cursuri de scriere, silabisire, lectură și istorie biblică; ziua de marți era liberă pentru toți școlarii; dimineața de miercuri era dedicată învățării literelor,

⁴⁴ *Ibidem*, Act 1346/1863, ff. 1-6.

⁴⁵ „Amicul Școlii”, nr. 20/1865, p. 218.

⁴⁶ Planul de învățământ pentru școlile elementare prevedea o zi liberă pe săptămână pentru școlari, aceasta fiind fixată pentru joi, însă practica întâlnită la nivelul parohiilor arată o mare flexibilitate în această privință, unele instituții școlare stabilind o altă zi de repaus pentru elevi lor (spre exemplu, ziua de marți).

silabisirii, istoriei biblice și scrierii, în timp ce după-amiaza era destinată învățării literelor, silabisirii, aritmeticii și lecturii; joi dimineața se studiau alfabetul, silabisirea, catehismul și scrierea, iar după-amiaza alfabetul, silabisirea, istoria biblică și aritmetica; vineri, cursurile de dimineață cuprindeau alfabetul, silabisirea, catehismul, aritmetica și scrierea, iar cele de după-amiază erau dedicate alfabetului, silabisirii, istoriei biblice, lecturii și aritmeticii; sâmbătă, școlarii învățau dimineața alfabetul, silabisirea, catehismul, scrierea și aritmetica, iar după-amiaza alfabetul, silabisirea, istoria biblică, lectura și aritmetica, în timp ce ziua de duminică era dedicată dimineața noțiunilor de rit (tipic) bisericesc, iar după-amiaza, după ce școlarii participau la liturghie, aprofundării noțiunilor de rit bisericesc, și, prin implicarea preotului-paroh, catehezei⁴⁷.

Metodele didactice utilizate de învățătorii români în cadrul școlilor profesionale au făcut subiectul unor articole din presa vremii, menite să ne ofere o perspectivă generală asupra acestei chestiuni. Spre exemplu, în articolul „*Pucintele cuvinte despre educațiunea pruncilor din scolele (comunali) inferioare*”, apărut în periodicul „*Amicul Școlii*” din anul 1860, se ating o serie de probleme funcționale ale sistemului de învățământ elementar românesc, de la metodele didactice folosite de dascăli, la chestiunea utilizării corecției fizice (bătăii) în școli sau la tiparul comportamental al dascălului. De la bun început, autorul articolului critică în termeni duri focusarea învățământului elementar, aproape exclusiv, pe capacitățile de memorare ale elevului, fără a se preocupa suficient de dezvoltarea facultății sale intelectuale, care i-ar fi facilitat elaborarea diferitelor categorii de raționamente: „*În scolele nostre inferioare aiurea și alocurea, mai vârtos unde învățătorul nu e omul chiemării, se debilitază și se ostenește frageda memorie a pruncilor numai cu niște secături, nenumărate reguli, excepțiuni și anotațiuni, care îngreunează mintea lor cea crudă în această carieră a științelor*”. Și gazetarul timpului continuă: „*[...] și cam totdeauna morosul învățător, așa tratează cu el (cu elevul, n.n.) ca cu un papagal, îl face să învețe preleptiunea cea numai cu degetul arătată, însă nu explicată, și așa învață bietul copil cuvintele, iar nu lucrul; acești învățători cugetă că destul sunt cuvintele a le învăța, iar lucrul poate rămânea, și așa memoria quidem o cultivează, iar facultatea o nimicesc, o apasă, o cufundă în oceanul neaflării*”, pentru a ajunge la următoarea concluzie: „*Aceasta apoi se cheamă învățătură? Învățarea goalelor cuvinte, de ale căror sunet tremură urechile pruncilor, încă în anii lor cei dintâi. Cu atari mijloace nu se pot ademeni pruncii ca să vină la gustarea dulcelui nectar al științelor*”. Prin urmare, autorul acestui articol insistă pentru transferul interesului dascălilor români dinspre exersarea memoriei pruncilor școlari spre oferirea de explicații și problematizarea unor noțiuni, în deplină corelație cu vârsta și capacitatea intelectuală a copiilor. Mai mult decât atât, articolul sugerează folosirea unor metode pedagogice de tip modern, care să elimine dintre măsurile coercitive îndătinata pedeapsă corporală (*vergeaua*), aplicată de mult prea multe ori elevilor, căci „*[...] bătaia pe mulți rățăciți i-a întors, însă nenumărați sunt aceia pe care bătaia i-a făcut cei mai mari inamici și persecutori ai școlii, până în momentul morții*”⁴⁸.

De altfel, asumându-și obiectivul clar al familiarizării dascălilor români cu noile metode de predare și cu noile practici pedagogice, în anul 1867 apărea de sub tipar periodicul didactic „*Magazin pedagogic*”, redactat de dascălii năsăudeni Vasile Petri, profesor preparandial, Cosma Anca, învățător și director al școlii normale și Maxim Pop, profesor gimnazial și catehet la școala normală. Scopul declarat al acestei „*foi pedagogice*”

⁴⁷ Spre comparație, în anul 1860, orarul săptămânal al unei școli elementare din Franța cuprindea, pentru primul nivel de studiu, următoarea repartitie a disciplinelor: luni se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Citirea; marțea era destinată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei, Desenului și Muzicii; miercuria se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Citirea; joia era rezervată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei; vinerea se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Muzica, în timp ce sâmbăta era destinată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei, Desenului și Muzicii. Ziua de școală începea la ora 9 dimineața și se încheia la ora 16 după-amiaza, cu mențiunea că în ziua de joi cursurile se încheiau la ora 12, iar ziua de duminică era liberă pentru școlari. Elevii beneficiau de o pauză de o oră, în intervalul orar 12-13, când luau dejunul și se recreau în curte, inclusiv prin practicarea exercițiilor de gimnastică. De asemenea, ziua de școală trebuia obligatoriu să cuprindă 4 rugăciuni: la începutul cursurilor, la ora 12, la ora 13 și la ora 16, odată cu sfârșitul prelegerilor didactice („*Amicul Școlii*”, nr. 9/1860, p. 90-91).

⁴⁸ „*Amicul Școlii*”, nr. 14/1860, pp. 130-134.

era dezvoltarea și înflorirea școlilor elementare românești prin editarea „*mijloacelor spre cultivarea învățătorilor*”. Periodicul urma să fie unul apolitic, concentrându-se exclusiv pe publicarea articolelor din toate ramurile științifice, „*dar mai cu seamă din științele reale, a căror influență extraordinară asupra vieții practice nu o poate nega nimeni*”⁴⁹.

Un aspect deloc de neglijat cu privire la funcționarea învățământului confesional românesc postpașoptist este reprezentat de problema manualelor școlare. Chestiunea manualelor era una de maximă stringență, din pricina faptului că marea majoritate a școlilor elementare erau deficitare la acest capitol. Foarte rare erau cazurile în care existau cărți școlare suficiente pentru toți elevii. De altfel, lipsa acută de manuale din școlile elementare diecezane îl determină pe episcopul Ioan Alexi să adreseze, încă în 4 noiembrie 1856, o misivă mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu în această chestiune. În epistola sa, episcopul Alexi realizează o radiografie a prezenței manualelor școlare în cuprinsul Diecezei sale, iar concluziile formulate sunt mai degrabă negative: exista un mare deficit de cărți școlare, cu deosebire în Marmația, acolo unde se utilizau, încă pe scară largă, manuale tipărite în alfabet chirilic și unde era o cerere foarte mare de cărți școlare cu grafie latină. Din acest motiv, episcopul gherlean îi solicită mitropolitului Șuluțiu să obțină aprobare „*la locurile mai înalte*” pentru tipărirea cărților școlare în tipografia mitropolitană de la Blaj, pentru a nu fi constrâns să procure manuale de la Viena, care ajungeau cu mare întârziere și erau foarte costisitoare. Ierarhul gherlean solicită, de asemenea, și tipărirea grabnică a cărților bisericești, deficitare și ele în multe parohii, însă punând de-o parte „*[...] cugetul de speculațiune, precum și toată pofta de dobândă, [...] și având înaintea ochilor mișelitatea și sărăcia cu care se luptă poporul nostru, să se vândă cărțile cu un prețiu cât se poate mai cuviincios, ca așa să-și poată câștiga cărțile cât mai mulți și să nu fie constrânși a-și procura cărți din tipografia episcopului neunit, căci aceasta ar fi pată și ruină nespusă pentru noi. Excelența ta se plânge asupra episcopului Șaguna pentru tipărirea cărților, însă dacă voim să fim drești, trebuie să mărturisim că Șaguna e foarte zelos în privința religiunii, el se arată că-i zace la anima binele și fericirea fiilor săi sufletești și în tote întreprinderile sale vedește o manieră bine pipăită*”⁵⁰.

Răspunsul mitropolitului Șuluțiu la scrisoarea episcopului Alexi cu privire la lipsa cărților bisericești și școlare din Dieceza Gherla survine la 12/24 noiembrie 1856. În cuprinsul misivei sale, mitropolitul unit prezintă motivele pentru care la nivelul eparhiilor exista un deficit de cărți bisericești și școlare. În privința manualelor pentru școlile populare și normale, mitropolitul Șuluțiu îl asigură pe episcopul gherlean că la tipografia din Blaj se aflau scoase la vânzare Abecedare și Catehisme. Achiziționarea lor presupunea însă parcurgerea unei proceduri standardizate. Consistoriul mitropolitan trimitea circulare regulate către toți protopopii provinciei mitropolitane pentru a-i pune la curent cu cărțile tipărite și aflate la vânzare. La rândul lor, protopopii aveau obligația să trimită circulare în parohii pentru a-i înștiința pe cei doritori să le cumpere. Opinia mitropolitului cu privire la absența manualelor din școlile confesionale era că vinovăția aparținea, în cea mai mare măsură, protopopilor, care nu trimiseseră la timp circularele de înștiințare în enoriile subordonate. Astfel, mitropolitul îi comunică episcopului Alexi că, în afară de Abecedare și Catehisme, la Blaj nu se tipăriseră alte cărți școlare, în parte datorită unor cauze externe, iar pe de altă parte pentru că nici cele tipărite nu se cumpăraseră.

Nevoia acută de manuale școlare este ilustrată și de situația regăsită la școala normală din Târgu Lăpuș (Lăpușul Unguresc), frecventată, în anul 1857, de 87 de școlari de clasa a I-a și a II-a, cu vârste cuprinse între 7 și 23 de ani, dintre care 51 de greco-catolici, 16 ortodocși, 10 romano-catolici, 6 reformat-calvini și un israelit. Din numărul total de școlari, 61 proveneau din cercul administrativ al Lăpușului Unguresc, iar 26 din cercurile administrative învecinate. În consemnarea trimisă Ordinariatului din Gherla de către învățătorul Ioan Bușiță apar și cărțile școlare utilizate în cadrul procesului de învățământ, ca și deficitul existent din acest punct de vedere: Abecedar pentru limba germană (Fibel), din care trebuiau 60 de exemplare, dar nu erau decât 30, Abecedar pentru limba română,

⁴⁹ „Sionul Românesc”, nr. 1/1867, p. 11; „Familia”, nr. 5/1867, p. 59.

⁵⁰ ANRSJC-FEG, Act 408/1856, f. 1 r.-v.

tipărit la Viena, din care nu exista niciun exemplar și ar fi trebuit 70, Catehisme germane mijlocii sau românești mari, din care ar fi trebuit 60 de exemplare și nu exista niciunul, Gramatici germane de Zimmerman, din care trebuiau 60 și nu exista niciun exemplar și Geografia pământului, din care nu exista niciun exemplar. Având în vedere faptul că și în această școală elementară superioară era o nevoie urgentă de manuale, este lesne să ne închipuim care era situația prezenței manualelor în școlile populare confesionale.

În perioada imediat următoare purtării corespondenței dintre cei doi ierarhi uniți pe tema deficitului de manuale sesizăm o schimbare radicală a atitudinii vicarilor și protopopilor față de școala elementară confesională, căci din toate vicariatele și districtele protopopești ale Diecezei încep să curgă spre Gherla solicitări privind trimiterea de cărți școlare, unele dintre ele extrem de sugestive în acest sens. Astfel, în 20 noiembrie 1863, vice-protopopul tractului Eriu, Grigore Popdan, solicită prepozitului capitular Macedon Pop trimiterea urgentă a anumitor cărți școlare, identificând în acest deficit de manuale cauza majoră a progresului școlar nesatisfăcător: „*Elevii școlari se află în număr îndestulător în școlile din tract, dar lipsa cărților ne împiedică de a face progresul așteptat. Drept aceea, cu umilință, mă rog să vă îndurați a-mi trimite 100 de abecedare, 50 de catehisme, 50 de Istorie biblice, scriindu-mi și prețul lor*”. În răspunsul său, prepozitul capitular îi comunică vice-protopopului faptul că în depozitele diecezane nu existau Abecedare și Istorie biblice, singura solicitare care putea fi onorată fiind cea privind Catehismele⁵¹. La rândul său, vice-protopopul tractului Băsești, Grigore Pop, cere forului episcopal, în 31 august 1864, trimiterea unui număr considerabil de Abecedare pentru școlile confesionale: „[...] *în obiectul progresului pruncilor școlari din giurul protopopesc al Băseștilor una din cele mai mari împiedecări fiind lipsa abecedarelor, mă rog ca pe contul acelora să mi se trimită, pe cale poștală, 250 de exemplare și, de se află, și 12 table de perete*”. În 6 septembrie 1864, Ordinariatul diecezan îl informează pe vice-protopop despre faptul că nu existau Abecedare la scaunul episcopal, recomandându-i să-l contacteze pe librarul Filtsch din Sibiu, care îi putea furniza nu numai Abecedare ci și alte cărți școlare, acceptând plata la termen⁵².

Statul austriac va încerca să corijeze, pe cât era posibil, acest viciu sistemic al învățământului elementar românesc, acordând, prin intermediul autorităților diecezane, manuale gratuite pentru pruncii școlari din familiile nevoiașe. Pentru înfăptuirea acestui lucru, Guberniul solicita, în mod regulat, ierarhiei ecleziastice trimiterea unor statistici privind numărul elevilor cu o situație materială precară, sarcină care cădea în seama vicarilor și protopopilor. Spre exemplu, în 11 decembrie 1857, vicarul Silvaniei, Demetriu Coroianu, scrie Ordinariatului diecezan că a împlinit solicitarea autorităților civile cu privire la lista „*pruncilor școlari săraci și a cărților acelorași de lipsă*”⁵³. După centralizarea datelor sosite din teritoriu, autoritățile imperiale distribuiau cantitatea de manuale gratuite aflată la dispoziție (mai întotdeauna insuficientă) pentru a împlini nevoile elevilor săraci tot prin intermediul exponenților clerului median. Spre exemplu, în 26 martie 1860, vice-protopopul Cățcăului, Ioan Colceriu, trimite scaunului episcopal tabelul cu elevii pauperi din școlile elementare ale tractului său cărora le fuseseră atribuite manualele gratuite oferite de Guberniul transilvan.

Prin urmare, deficitul acut de manuale din școlile elementare românești avea cauze multiple, unele care țineau de disfuncționalitățile intrinseci ale sistemului de învățământ, efect direct al tinereții rețelei școlare românești, iar altele legate de diferite condiționări externe, precum pauperitatea credincioșilor și, mai cu seamă, un anumit grad de dezinteres al acestora față de școală⁵⁴, dar și de o oarecare neglijență a protopopilor, în calitatea lor de inspectori școlari districtuali, și a preoților, în postura lor de directori ai școlilor confesionale.

⁵¹ *Ibidem*, Act 2497/1863, ff. 1-3.

⁵² *Ibidem*, Act 1778/1864, ff. 1-3.

⁵³ *Ibidem*, Act 2698/1857, f. 1.

⁵⁴ Susținem acest lucru deoarece prețul manualelor școlare nu era unul extrem de ridicat, în măsură să agraveze profund starea materială a familiilor românești greco-catolice, cu excepția nucleelor familiale cu mulți copii școlari, dar și atunci un manual putea fi utilizat în comun de către prunci. Spre exemplu, un Abecedar costa 25 de creițari, o Istorie biblică 23 de creițari, iar o carte de lectură 42 de creițari (*Ibidem*, Act 2411/1867, f. 1).

De altfel, lipsa cărților școlare din instituțiile de învățământ românești îi determină pe unii dintre dascălii Diecezei, și chiar pe unii dintre preoții-paroahi, să gândească și să elaboreze ei înșiși diferite manuale, pe care apoi să le supună aprobării Ordinariatului diecezan. Astfel, în octombrie 1857, Samuel Cadar, parohul Crasnei, scrie scaunului episcopal gherlean că a elaborat un scurt manual de pomicultură (*pomologie*), destinat uzului dascălilor și elevilor școlilor elementare confesionale, având prețul de 30 de creițari, solicitând, totodată, aprobare pentru redactarea unui manual destinat apiculturii⁵⁵. La rândul său, în 10 august 1863, vicarul rodnean Grigore Moisil pledează pe lângă Ordinariatul episcopal pentru introducerea în toate școlile elementare diecezane, cu începere din anul școlar 1863/1864, a Abecedarului redactat de reputatul profesor preparandial năsăudean Vasile Petri. În viziunea vicarului, introducerea acestui nou Abecedar se impunea cu prisosință, căci „*între nenumăratele nevoi și scăderi care împiedică propășirea învățământului în școlile noastre populare este una principală: lipsa unui abecedariu bun și uniform, lucrat după metoda cea nouă, în care se propune candidaților în preparandia de aici*” (Năsăud, n.n.)⁵⁶. În finalul epistolei sale, vicarul Moisil solicită Consistoriului diecezan să dispună de urgență tipărirea acestui Abecedar la Pesta, prin intermediul Fundației Sfântul Ștefan, sau, dacă se întâmpinau probleme de natură financiară, tipărirea sa neîntârziată de către ASTRA sibiană, căci „*amânarea tipării acestei cărți cauzează nespusă daună pentru tinerimea scolastică*”⁵⁶.

Nu doar lipsa manualelor constituia un impediment major în atingerea unui progres școlar suficient al elevilor români, ci și calitatea și organizarea conținutului lor. O interesantă și sugestivă radiografie a manualelor utilizate în școlile elementare greco-catolice, cu deosebire a Abecedarelor, realizează, în anul 1866, vice-protopopul tractului Baia Sprie, Ioan Pop. În opinia numitului vice-protopop, cea mai mare problemă întâmpinată la nivelul manualelor consta în faptul că Abecedarele utilizate în școlile elementare nu erau omogene sub aspectul conținutului și a grafiei utilizate, unele fiind tipărite în vechiul alfabet chirilic, altele în alfabetul de tranziție, care amesteca în cadrul cuvintelor slovele și literele latine, iar altele fiind elaborate în alfabetul latin, de unde urmau mari scăderi în pregătirea pruncilor școlari: „[...] *căci o piedică mare a neprospărării învățământului în școlile noastre române a fost și e până în momentul de față defectul cărților și mai vârtos a Abecedarelor cele bune, că până când școlarii români învață a silabisa în trei soiuri de litere din Abecedarul edat în Depozitul cărților școlare din Viena sau din alte Abecedare unite și neunite, școlarii de altă naționalitate pot să învețe a citi cât de bine în trei limbi, deprinzându-se și în elementele altor științe*”. În concepția vice-protopopului, progresul școlar al elevilor români s-ar fi ameliorat simțitor dacă Abecedarul cu grafie latină al profesorului Vasile Petri s-ar fi introdus în toate școlile elementare diecezane, caz în care dascălii și preoții ar fi fost puși la adăpost de nenumăratele neplăceri provocate de către părinți. În finalul misivei sale, vice-protopopul de Baia Sprie emitea părerea că atingerea de către elevi a unor performanțe școlare superioare prin studiul unui Abecedar unic ar stimula și interesul părinților de a-și trimite cu mai mare regularitate copiii la școală: „[...] *căci școlarii învățând cu un soi de litere și făcând progres mai bunșor, părinții respectivi s-ar afla mai mângâiați și mai plecați a-și da pruncii la școală, că în cele mai multe locuri și cazuri numai părinții poartă vina nefrecventării școlilor, că unii sunt atât de tirani, să nu zic barbari, încât își bat copiii de moarte dacă aceștia scapă la școală*”⁵⁷.

Intervenția vice-protopopului de Baia Sprie va avea impact pe termen scurt asupra politicii școlare a forului episcopal, căci, din dorința de a uniformiza și îmbunătăți calitatea manualelor la nivelul întregii Dieceze, Ordinariatul va manifesta mari rezerve și va respinge unele titluri de cărți școlare înscrise în catalogul manualelor pentru școlile elementare

⁵⁵ *Ibidem*, Act 2014/1857, f. 1. De altfel, la recomandarea directă a autorităților imperiale, Ordinariatul diecezan va insista în dese rânduri pe lângă protopopi, preoți și dascăli pentru răspândirea în rândul credincioșilor a pomiculturii și apiculturii, ramuri economice noi și deosebit de profitabile. Spre exemplu, în circulara sa din 5 ianuarie 1867, episcopul Ioan Vancea le va solicita protopopilor subordonați să intervină pe lângă dascăli pentru familiarizarea pruncilor școlari în tainele „*pomăritului și stupăritului*” (*Ibidem*, Act 67/1867, f. 1).

⁵⁶ *Ibidem*, Act 1658/1863, f. 1 r.-v.

⁵⁷ *Ibidem*, Act 2143/1866, ff. 1-2 r.

propus de Guberniu în 6 septembrie 1867. Obiecțiile principale ale forului episcopal erau legate, cu deosebire, de prezența pe lista trimisă spre analiză de către Guberniu a Abecedarelor cu caractere chirilice, în condițiile în care se generalizase aproape total practica studierii alfabetului latin, și a unor Catehisme total nepotrivite confesiunii greco-catolice, în situația în care doar Ordinariatul avea competența „*de a compune și a eda la tipariu Catehismul pentru școlile populare*”⁵⁸.

Ca atare, dincolo de utilizarea de către dascăli a unor metode didactice și pedagogice perimate, de lipsa manualelor și de precaritatea conținutului lor, una dintre gravele probleme cu care se confrunta sistemul de învățământ românesc era extrem de redusă frecvență școlară, multe dintre școlile confesionale ajungând să instituționalizeze doar 30% dintre pruncii comunității. Acest aspect profund negativ al învățământului elementar românesc din deceniile postpașoptiste este clar surprins și în paginile periodicelor vremii. Astfel, în cuprinsul articolului intitulat sugestiv „*De ce nu vin copiii la școală?*”, apărut în cotidianul didactic „*Amicul Școalei*” pe anul 1860, se identifică de la bun început această problemă devenită endemică pentru sistemul de instrucție românesc: „*O adevărată pestilență a școlilor noastre este neumblarea regulată la școală a pruncilor. Așa de mare este răul acesta la noi, încât acela a început pe alocurea a se aduce de cauză a netrebuinței școlii, și știm comunități unde de altminteră s-ar putea face mult pentru școală și numai din tema necercetării școlii nu se mai întreprinde nimica pentru mai buna întemeiere a ei*”. Concluzionând că nefrecventarea regulată a școlii de către elevi reprezintă „*una din piedicile capitale ale prosperității școlilor populare*”, articolul enunțat mai sus identifică și cauzele masivului absentism școlar, acestea fiind: pauperitatea multora dintre părinți, siliți astfel a-i folosi pe copiii lor la diferite munci pastoral-agricole și gospodărești; inocularea timpurie a așa-numitei „*spaimă de școală și de învățător*” în rândul copiilor, vinovați principali fiind părinții care îi amenințau de la vârste fragede pe pruncii lor cu expresiile „*laca vine învățătorul, vei vedea tu acum*”, „*Lasă că acuși te voi trimite eu la școală, apoi știu că ți-or sări nebuniile*”, având darul de a trezi disprețul copiilor față de școală, văzută drept un loc de pedeapsă; ignoranța celor mai mulți dintre părinți, pe deplin mulțumiți dacă pruncii lor asimilau doar acele rudimente de instrucție pe care le însușiseră și ei, retrăgându-i, astfel, prematur de la școală, conform expresiei „*știu că doar n-o să-l fac popă*” sau „*io încă n-am învățat atâta și văd că tot n-am perit*”; nerespectarea legilor școlare, vina aparținând mai cu seamă protopopilor, ca inspectori școlari districtuali, și preoților, în calitatea lor de directori ai școlilor confesionale; lipsa de vocație și tact pedagogic a multora dintre dascăli, căci foarte rar puteau fi identificați „*învățătorii aceia, de care se aude, că-i iubesc pe școlari într-atât încât au atragere mare să meargă la școală, iar nu fac aceasta numai de silă*”. În finalul articolului erau enunțate o serie de măsuri aflate la îndemâna dascălilor în vederea limitării îngrijorătorului absentism școlar, o combinație între coerciție, persuasiune, bună practică și interacțiune socială: premiarea financiară sau onorifică a elevilor care frecventau cu mare regularitate cursurile didactice; înaintarea listei absenteiștilor către preot sau către inspectorul școlar mirean, atunci când aceștia inspectau școala; muștrarea elevilor care nu cercetau școala, dar și oferirea de „*sfaturi înțelepte și blânde*”; stimularea concurenței pozitive în rândul elevilor; cultivarea bunei comunicări cu părinții pruncilor școlari, o strânsă colaborare cu factorii locali de decizie școlară (preotul, inspectorul școlar mirean, autoritățile civile), punctuala desfășurare a orelor de curs și prudenta aplicare a pedepselor corporale, doar după consultarea cu părinții școlariilor, pentru ca bătaia aplicată elevilor, utilizată fără măsură, să nu devină în sine o cauză a absentismului⁵⁹.

În rândurile unui alt articol (*Ce mai tot scriu alții încă despre noi?*), publicat, de asemenea, în periodicul „*Amicul Școalei*” pe anul 1860, surprindem o perspectivă ce vine din sfera alterității etnice și confesionale, dinspre „*Celălalt*”, cu privire la atitudinea manifestată de români în privința școlii. Autorul articolului reproduce, în fapt, opiniile formulate de profesorul gimnazial medieșean Joanne Mihail Salzer în lucrarea sa „*Reisebilder aus Siebenbürgen*”, conturându-se, cu tot evantaiul vechilor stereotipii și

⁵⁸ *Ibidem*, Act 3539/1867, f. 2 v.

⁵⁹ „*Amicul Școalei*”, nr. 27/1860, p. 321-325.

generalizări subiective, un tipar, mai degrabă negativ, al interacțiunii românilor cu școala: „*Tinerimea crescândă* (tinerimea românească, n.n.) merge în tot timpul cel mai călduros al anului mai bucuroasă cu vitele pe la locuri grase de pășune, decât în întunecoasele case de școală, și așa oamenii aceștia (românii, n.n.) despre religione și una-alta abia știu ceva mai mult decât că ei sunt uniți ori neuniți. Literele și scrisura sunt pentru ei mărimi necunoscute și numai în timpurile mai noi încep puțini a-și câștiga ceva cultură de prin școlile sașilor”⁶⁰.

Slaba frecvență școlară întâlnită în rândul populației românești din Transilvania transpare și în textul unei corespondențe, trimisă din Gherla, în cursul anului 1865, către redacția periodicului „Sionul Românesc”: „*Zic mulți, că nefrecventarea școlilor își are rădăcina în renitența cerbicoasă a românului de a nu-și da copilul la școală. Alții zic, că cei avuți fac aceasta pentru ca neumblând copiii la școală să-i poată folosi în purtarea întinselor economii, iar cei săraci, neavând cu ce-i ține, și-i dau la străini, ca în sudoarea feței lor să-și câștige pâinea, și așa nu pot umbla la școală*”. Refuzând categoric teoria îndărătniciei endemice a românilor față de școală, autorul acestor rânduri avansează drept principală cauză a reticenței manifestate de către unii dintre părinții români față de nevoia de instrucție a copiilor lor modalitatea, foarte brutală în unele cazuri, a adunării remunerației dascălești, mergând până la executări silite și zălogiri de bunuri: „*În unele comune și cei mai bravi săteni [...] deveniră cei mai mari inamici ai școlii, și nu din altă cauză, fără numai pentru modul scoaterii plății învățătoarești; căci după mai multe plângeri ale bieților docenți [...], nu urmă alta, decât scoaterea lefei pe cale executivă, luând de la bietul om ce se poate vinde pentru leafa docentului. Acum cugete oricine, cum nu se va dezgusta bietul țaran, văzând că, între atâtea trăsuri și împinsături, îl mai zălogesc și pentru docente*”⁶¹.

Și totuși, în pofida acestor articole de presă ce confirmă faptul că marea problemă a sistemului de învățământ românesc era rata foarte mare a absenteismului școlar, în unele statistici ale epocii, care trebuie privite, tocmai din acest motiv, cu o anumită circumspecție, Transilvania figurează printre provinciile imperiale cu un procentaj relativ ridicat de frecvență școlară. Concret, într-o statistică școlară apărută în periodicul „Amicul Școalei” pe anul 1860, Transilvania figurează, alături de Stiria, cu un procentaj de 75% frecvență școlară⁶², după Austria Inferioară, Austria Superioară, Tirol, Moravia și Boemia, provincii în care funcționa câte o școală în fiecare parohie, iar procentajul frecvenței școlare se încadra în intervalul 95-99%, dar mult înaintea Carintiei și Corniolei, cu o frecvență școlară de 34%, a Dalmației, cu o frecvență de 28%, sau a Galiției, cu o frecvență școlară de doar 16%⁶³.

Scoasă în evidență de presa românească a timpului, slaba frecvență școlară a populației românești reprezintă și subiectul principal al unor adrese guberniale. Astfel, dintr-o circulară emisă de vicarul capitular substituit Ioan Anderco Homorodanul în 1 noiembrie 1864 aflăm că, îngrijorat profund de faptul că școlile elementare românești se prezentau „*deșerte și în stat dezolant*”, iar cursurile școlii duminicale nu se țineau mai niciunde din pricina lipsei elevilor, Guvernul a dispus ca autoritățile administrative locale să ofere întregul suport instituțiilor bisericești sau școlare în vederea „*strângerii tinerimii pentru frecventarea școlii*”⁶⁴.

Răsfoind filele documentelor de arhivă, mai cu seamă rapoartele întocmite de vicari și protopopi în privința stării învățământului elementar românesc, sesizăm, fără urmă de îndoială, că absenteismul școlar reprezintă una dintre principalele disfuncționalități ale

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 24/1860, p. 280-281.

⁶¹ „Sionul Românesc”, nr. 3/1865, p. 34.

⁶² Procentul avansat de această statistică, cu privire la participarea regulată la cursuri a populației școlare din Transilvania, pare mult exagerat, în condițiile în care alte surse avansează, pentru anul 1869, un indice procentual de frecvență școlară de doar 33% în cazul românilor (35,1% la greco-catolici și 31,27%, în cazul ortodocșilor), 42% în cazul populației maghiare, și 79% în cazul populației săsești. Prin urmare, o medie de frecvență școlară la nivelul Transilvaniei de 51,33% (Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 44).

⁶³ „Amicul Școalei”, nr. 8/1860, p. 74.

⁶⁴ ANRSJC-FEG, Act 2687/1864, f. 46.

procesului de instrucție. Interesante, din acest punct de vedere, sunt cauzele identificate de conducătorii districtelor protopopești sau vicariale cu privire la redusa frecvență școlară: folosirea pruncilor la supravegherea casei și a gospodăriei în timpul în care părinții erau ocupați cu munca la câmp; utilizarea copiilor, începând cu vârsta de 7-8 ani, la lucrul cu ziua pe la diverse gazde, pentru „câștigarea pâinii sale”; sărăcia oamenilor, reflectată inclusiv în lipsa îmbrăcămintei și încălțămintei adecvate pentru copii, mai cu seamă în perioada sezonului hibernal; ignoranța, disprețul și nepăsarea față de instrucție și școală a multora dintre părinți; neasumarea de către părinți a obligațiilor financiare față de școală (de exemplu: reticența manifestată în privința achitării plății dascălilor sau refuzul lor de a asigura lemnele de foc pentru sezonul rece); lenea, ca atitudine comportamentală specifică școlarilor (mai precis, a unora dintre ei) oriunde și oricând; diferitele maladii ale perioadei care obstrucționau participarea la cursuri; nepăsarea, lipsa de vocație și precara pregătire didactică și pedagogică a multora dintre dascăli sau implicarea insuficientă a autorităților administrative locale în limitarea acestui fenomen școlar cu conotații negative, considerat a fi o adevărată „rană națională”⁶⁵. Cu privire la minima implicare a unora dintre funcționarii statului în bunul mers al învățământului elementar românesc, revelatoare sunt rândurile vice-protopopului tractului Sic, George Tecariu, trimise Ordinariatului în 4 octombrie 1859: „De câte ori umblu prin tract am onoarea pe unul sau altul dintre Domnii oficialiști a-l saluta, dar să treacă vreunul, barem în batjocură, pragul școlii, eu și ai mei nu l-am văzut. De vede vreo piatră rău clădită în drum, strigă din răputeri, dar de școală pe sate barem a șopti se sfiesc”⁶⁶.

De altfel, cataloagele întocmite cu ocazia desfășurării examenelor de final de an școlar scot la lumină un număr impresionant de elevi care, fie nu participaseră nici măcar o zi la cursuri, fie acumulasera un număr extrem de mare de absențe, mergând uneori până la 6-7 luni⁶⁷. Spre exemplu, pe parcursul anului școlar 1867/1868, cei 26 de elevi ai școlii elementare din Șișești, protopopiatul Baia Sprie, a căror cunoștințe fuseseră verificate în cadrul examenului de final de an școlar, acumulasera împreună un număr de 2.714 zile de absențe școlare (aproape 7 ani și jumătate), cu o medie de 104 zile (mai bine de 3 luni) de fiecare elev, cu un minim de 49 de zile și un maxim de 197 de zile⁶⁸. O situație comparabilă o putem întâlni la școala confesională din parohia Ferneziu (Firiza de Jos), aparținând protopopiatului Baia Mare, unde, în același an școlar 1867/1868, cei 22 de elevi examinați la finalul anului școlar acumulasera împreună 81 de luni de absență (aproape 7 ani), cu o medie de 3,68 luni de fiecare elev, pragul minim fiind 1 lună, iar cel maxim 6 luni⁶⁹.

În toată această mare de probleme cu care se confruntă sistemul de învățământ românesc, puteau fi reperate și unele exemple pozitive, datorate, mai cu seamă, destoiniciei și sânguinței arătate de o serie de dascăli cu vocație. O situație fericită, atât sub aspectul frecvenței școlare, cât și al progresului înregistrat de elevi, putea fi întâlnită în parohia Bârsăul de Sus, acolo unde, în cursul anului 1857, frecvența la prelegeri era foarte bună, iar dintre cei 74 de școlari (63 de băieți și 11 fete), nu mai puțin de 30 dintre ei erau „cântăreți și ceteți buni”, cântând în corul bisericii în fiecare duminică de peste an⁷⁰.

În orice timp, trecut sau prezent, progresul acumulat de elevi în studiul disciplinelor de învățământ s-a măsurat, cu precădere, în rezultatele obținute de ei la examenele școlare. Pentru perioada avută în vedere, examenele de verificare a cunoștințelor, cele care trebuiau să ilustreze cât mai fidel noțiunile și competențele însușite de elevi, aveau loc la finalul primului semestru de studiu (la sfârșit de martie sau în luna aprilie) și la încheierea semestrului al doilea, implicit și a anului școlar (în luna iulie). Până la intrarea în vigoare a legii instrucției din anul 1868, elevii școlilor confesionale erau verificați în cadrul examenului din următoarele

⁶⁵ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3, 23; 761/1857, f. 11; 2079/1858, ff. 6-8; 3145/1859, f. 1; 3145/1859, f. 1; 2124/1866, f. 1; 3692/1867, f. 1.

⁶⁶ *Ibidem*, Act 3263/1859, f. 1 v.

⁶⁷ *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 4; 2348/1868, f. 12, 22, 24.

⁶⁸ *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 23.

⁶⁹ *Ibidem*, Act 2348/1868, f. 8.

⁷⁰ *Ibidem*, Act 917/1857, f. 1.

tematici: rugăciunile obligatorii și noțiunile de dogmă și rit bisericesc, Catehismul cel mare, Istoria biblică (Vechiul Testament), întrebările din Bucoavnă (spre finalul deceniului VII, odată cu permanentizarea studierii alfabetului latin se va renunța treptat la această disciplină de examen), cunoașterea literelor (Alfabetul latin), citirea, slovenirea, silabisirea, compunerea (scrisoare frumoasă), scrierea după dictare, calculul aritmetic din minte și pe tablă și cântările bisericești⁷¹. După adoptarea și intrarea în vigoare a legii învățământului din anul 1868, elevii vor fi examinați din rugăciuni și Catehism, Istorie Biblică (Vechiul Testament), Gramatică și noțiuni de ortografie a limbii române, Geografia și Istoria Ungariei, citirea cu litere latine, citirea bisericească, silabisirea, cunoașterea literelor (Alfabetul latin), calculul aritmetic din minte și la tablă, compunerea (scrisoare frumoasă), scrierea după dictare, economia rurală (noțiuni de pomicultură și apicultură) și cântările bisericești⁷². Comisia de examinare era formată din învățător, reprezentanți ai administrației comunale (judele și jurații), reprezentanți ai mirenilor (inspectorul școlar mirean și, facultativ, unii dintre bătrânii satului), protopopul sau vicarul, în postura lui de inspector al școlilor districtuale, parohul local, în calitatea lui de director al școlii și de catehet, și, în unele cazuri, un auditor extern al examenului (de multe ori unul dintre parohii învecinați).

În privința sistemului de notare a performanțelor școlare ale elevilor, cataloagele examenelor cuprind în rubricile lor atât calificative (*eminens*, *foarte bine* sau *bine*), lucru de dorit pentru școlari, cât și aprecieri cifrice, cu nota 1 însemnând un progres școlar relativ bun, iar nota 3 fiind similară unor performanțe școlare de nivel scăzut. Dincolo de un anumit procent de subiectivism al actorilor implicați în sistemul de învățământ, rezultatele obținute de elevi în cadrul acestor evaluări semestriale sau anuale reflectă, cu destulă veridicitate, gradul de performanță al rețelei școlare românești în primele două decenii postpașoptiste. Analizând îndeaproape cataloagele de examen, decelăm faptul că elevii sunt înregistrați, de multe ori, în funcție de sex, întâi băieții, iar apoi fetele, menționându-se și durata perioadei de când frecventau școala. Din acest ultim punct de vedere, întâlnim situații diverse, căci înregistrările documentare ne arată prunci de 10 ani care frecventau școala deja de 3 sau 4 ani, dar și copii de 10 ani aflați în primul an de studiu. Dacă luăm cazul școlii confesionale din parohia Borleasa, protopopiatul Ciceu-Cristur, urmărind progresul școlar al elevilor săi la finalul primului semestru al anului de studiu 1856/1857, vom observa de la bun început că pruncii greco-catolici din această enorie încep școala la vârste foarte diferite: 4, 5, 6, 7, 9 sau 10 ani. La examenul din 10 martie 1857, care încheie primul semestru la școala elementară din această parohie, se prezintă un număr de 15 elevi, dintre care 9 băieți și 6 fete. Ceea ce transpare extrem de clar este faptul că elevii nu sunt verificați la toate disciplinele de examen, în special datorită masivului absentism școlar care obstrucționase grav pregătirea la unele materii de studiu. Concret, elevii sunt examinați, cu precădere, din rugăciunile obligatorii și Religie, Istorie biblică, Cântări bisericești, Bucoavnă și calcul aritmetic oral și mult mai puțin din Catehism, citire, slovenire, silabisire, Abecedar, compunere, dictare sau calcul aritmetic la tablă. Catalogul, redactat cu ocazia desfășurării examenului, propune o ierarhie în care elevii cu o mai bună frecvență școlară se situează, în mod firesc, în fruntea listei, fiind examinați la majoritatea disciplinelor și apreciați cu calificativul final 1. Din păcate, acești elevi (în totalitate băieți) se află în netă minoritate în raport cu ceilalți, nefiind repertoriați decât 5 din 15. În privința celorlalți elevi, ei sunt încadrați de comisia de examinare la nivelul 2 sau 3 al competențelor, corespunzând calificativelor *suficient* și *insuficient*, carențe mai pronunțate în pregătire înregistrându-se la Aritmetică și, surprinzător, dat fiind faptul că învățământul avea o pronunțată tentă confesională, la Cântări bisericești. Urmărind rezultatele examenului în funcție de sex, vom observa un mai pronunțat absentism școlar în rândul fetelor, transpus și în performanțe școlare mult mai modeste decât ale băieților⁷³.

Situația școlară se prezintă ceva mai bine în parohia Lușca, plasată în aria jurisdicțională a protopopiatului Beclean, în condițiile în care cei 17 elevi care participă,

⁷¹ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3.

⁷² *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 4.

⁷³ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3.

în data de 26 februarie 1857, la examenul de final de semestru I sunt verificați din toate disciplinele de examen obținând calificative onorabile: primii 2, calificativul general *bine*, următorii 14, calificativul general 1, iar cel de-al 17-lea, calificativul general 2. Probleme deosebite puteau fi regăsite doar la capitolul frecvență, căci nu mai puțin de 8 băieți de vârstă școlară nu participaseră deloc la cursuri, ca să nu mai vorbim de cele 12 fete cu vârsta prescrisă pentru care școala rămânea încă o mare necunoscută⁷⁴.

Rezultatele examinării elevilor sunt incomparabil mai bune în școlile confesionale din perimetrul fostei zone grănicerești năsăudene, acolo unde rețeaua școlară avea o mai îndelungată tradiție și era mai bine organizată, beneficiind de clădiri școlare mai trainice și de dascăli mai bine pregătiți. Astfel, examenele de final de semestru II, desfășurate în parohia Telciu la 14 iulie 1867, în prezența vicarului foraneu Grigore Moisil, relevă o frecvență mult mai bună a elevilor la cursuri, căci dintre cei 123 de prunci școlari, doar 32 nu frecventaseră deloc prelegerile didactice în „*semestrul de vară*”, iar în cazul celorlalți zilele de absență se înscriau între limite relativ tolerabile. Cauzele nefrecventării școlii sunt și aici diverse: de la sărăcie, la boală sau îndărătnicie. În ceea ce privește procesul de examinare, constatăm totala absență a verificării școlarelor la disciplinele Istorie, Gramatică și ortografie și o parțială examinare la Istorie biblică, Geografie, Aritmetică și Economie rurală. Cu toate acestea, cea mai mare parte a elevilor care se prezintă în fața comisiei de examinare (91) obțin rezultate bune sau satisfăcătoare, aproximativ jumătate dintre ei fiind apreciați cu calificativul general 1, la unele discipline primind chiar calificativul *eminens*, în timp ce marea majoritate a celorlalți se încadrează în zona calificativului general 2. Un progres școlar nesatisfăcător regăsim doar în cazul a 10 elevi, apreciați de comisia de examinare cu calificativul general 3⁷⁵.

În 17 iulie 1867 au loc examenele de final de semestru II la școala elementară din Sângeorz, desfășurate, de asemenea, în prezența vicarului Grigore Moisil. Sesizăm și în acest caz o frecvență școlară superioară mediei, doar 8 dintre cei 99 de elevi nefrecventând cursurile celui de-al doilea semestru de studiu, ceilalți acumulând relativ puține zile de absență. Verificări parțiale ale elevilor regăsim la disciplinele Geografie, Istorie, Aritmetică, Compunere, Economie rurală și chiar Cânt bisericesc. Analizând rezultatele obținute de elevi, așa cum apar ele consemnate în catalogul examenului, vom observa faptul că 13 dintre elevi obțin din partea comisiei calificativul general 1, toți ceilalți fiind încadrați în matricea 2 de competență⁷⁶.

Pe baza analizei documentelor de arhivă, identificăm, de asemenea, rezultate școlare bune în comunitățile românești greco-catolice plasate în mediul urban, semn al unei mai mari deschideri spre fenomenul instrucției juvenile și indicator al relativei prosperități, transpusă și în angajarea unor dascăli competenți și sărguincioși. Prezentăm, în acest sens, rezultatele obținute de elevii școlii elementare din Baia Mare în anul școlar 1867/1868. În comparație cu marea majoritate a școlilor confesionale, frecvența din această enorie este una peste medie, dintre cei 73 de copii de vârstă școlară evidențiindu-se prin absență doar 11, din motive diverse, între care abandonul școlar sau munca la ștreampul de minereu aurifer (este cazul unor copii de 9-10 ani). Constatăm și aici deficiențe în verificarea elevilor la diferite discipline, între care Gramatica și ortografia limbii române, Geografia și Istoria Ungariei sau Economie rurală. Notarea elevilor include în acest caz doar acordarea de calificative. Între aceștia, un număr de 7 sunt gratulați cu calificativul general *eminens*, 24 sunt evaluați cu calificativul *bine*, iar ceilalți sunt încadrați de comisia de examinare la calificativul *puțin*⁷⁷.

Concluzionând, suntem în măsură să afirmăm că, în primele două decenii post-revoluționare, sistemul de învățământ românesc se află într-o perioadă de fecundă organizare și așezare în tiparele modernității, existând încă destule probleme de soluționat la nivelul derulării efective a procesului de instrucție, de la lipsa de sistematizare a duratei anului

⁷⁴ *Ibidem*, Act 761/1857, f. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, Act 3800/1867, f. 19-23.

⁷⁶ *Ibidem*, ff. 26-28.

⁷⁷ *Ibidem*, Act 2348/1868, f. 4-6.

de studiu, la deficitul de manuale școlare și, mai cu seamă, la masivul absentism școlar. Totodată, documentele de arhivă scot la lumină marile dezechilibre de performanță ale sistemului de învățământ elementar românesc, sesizabile și în rezultatele extrem de diferite obținute de elevi în timpul sesiunilor de examene, cu marea masă a școlilor furnizând încă rezultate școlare modeste și cu o minoritate de școli, plasate în aria fostei granițe militare nășăudene, în marile aglomerări urbane și rurale, acolo unde relativa prosperitate a locuitorilor și mai pronunțata interacțiune a lor cu spiritul modernității garantează rezultate școlare superioare.